

Zeitschrift: Museum Helveticum ad juvandas literas in publicos usus apertum
Herausgeber: Litteris Conradi Orellii et Soc.
Band: - (1752)
Heft: 26

Artikel: I. Georgii Altmanni [...] exercitatio historico-critica : de tesseris Badae Helvetiorum erutis
Autor: Altmannus, J. Georgius
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-394721>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 24.08.2025

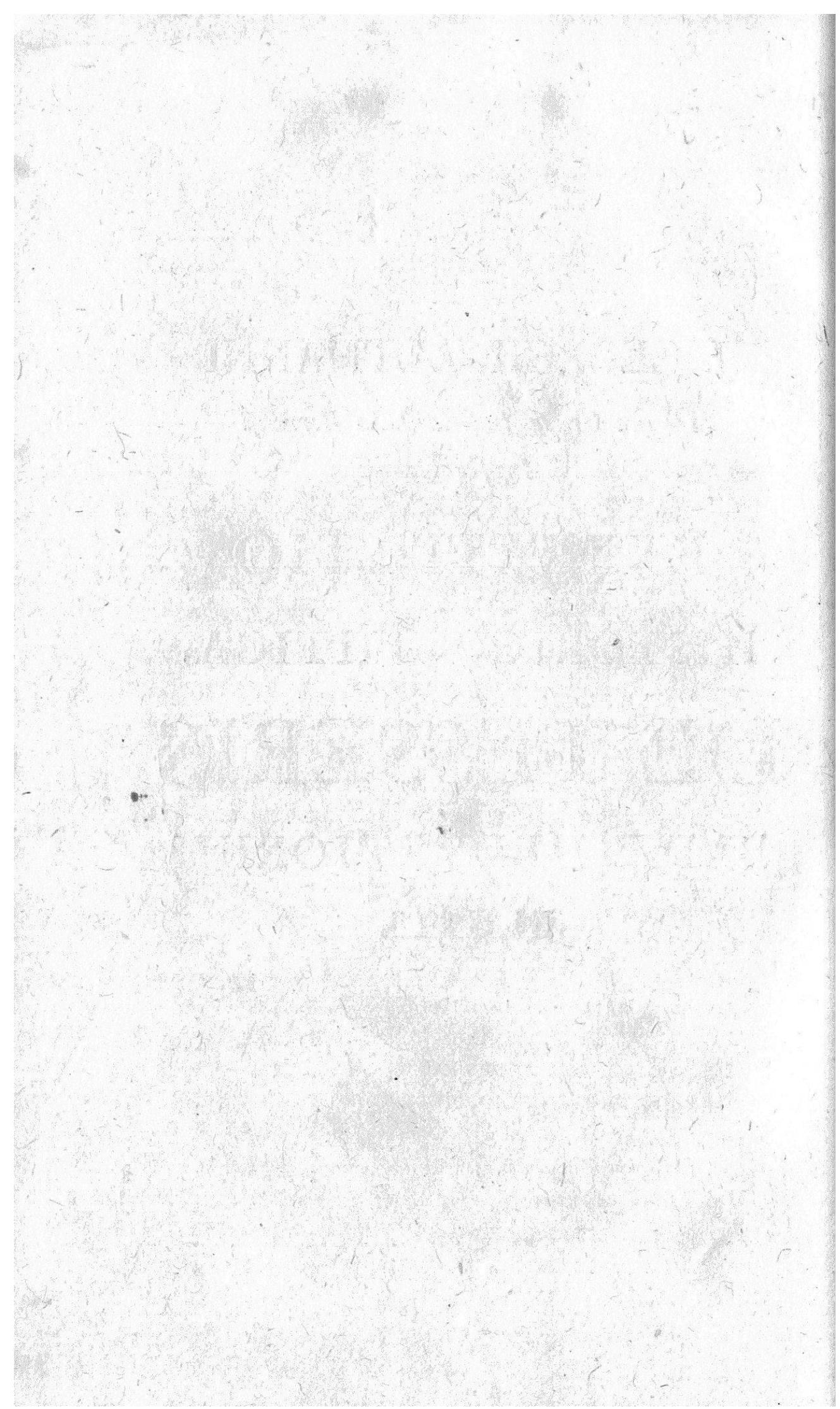
ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

J. GEORGII ALTMANNI

Linguae Graecæ in Academia Bernensi.

Professoris

EXERCITATIO
HISTORICO-CRITICA,
DE TESSERIS
BADÆ HELVETIORUM
ERUTIS.

V I R O

Excellentissimo atque Illustrissimo
ANTONIO RENATO DE VOYER,
 MARCH. A PAULMY D'ARGENSON,
 VICE COMITI A MUZAI &c. &c.

REGII AC MILITARIS ORDINIS S. LUDOVICI
 PRIMO EQUITI ET ARCHI-CANCELLARIO.
 CHRISTIANISSIMI REGIS APUD UNIVER-
 SOS HELVETIOS EORUMQUE SOCIOS LE-
 GATO. ACADEMIÆ REGIÆ GALLICÆ UNI
 EX QUADRAGINTA VIRIS. NEC NON ACA-
 DEMIÆ REGIÆ BORUSSICÆ ET ROMANÆ
 ADSCRIPTO.

S. P. D.

J. Georgius Altmannus.

*D*udum exoptaveram dari aliquam opportunitatem,
 qua grati pectoris motus, quibus me inde ab illo
 tempore, quo TE VIRUM ILLUSTRISSIMUM vide-
 re, Tuoque frui alloquio datum fuit, non agnoscere tantum
 grato animo mecum tacitus, sed & declarare & effun-
 dere publice possem. Liceat ergo mibi mentis meæ can-
 didos

didos sensus aperte significare. Obtigit mihi adire Virum non Natalibus tantum & Muneribus Amplissimis in maximo rerum humanarum fastigio constitutum, sed qui Humanitate, Eruditione & Ingenio tantum anteceleret reliquos, quantum accepto à Maximo Regum Grandu & Dignitate. Stupebam Virum audire modo ad florem ætatis accedentem, non tantum rerum experientia subactissimum, sed per omnes Scientiarum classes & humanarum inprimis, quibus magni Viri præ reliquis caput extollunt & famam per orbem spargunt, ita absolutum & perfectum, ut inter faustissimos vitæ meæ dies illos numeraverim, quibus obtigit mihi Magni Viri non favore tantum & benevolentia, sed eruditissimis & facundissimis uti sermonibus. TE ideo VIRUM EXCELLENTISSIMUM causæ meæ exoro Arbitrum & Judicem, at que ad Tuum tribunal hæc mea adfertur Exercitatio: Tuo stabit aut cadet judicio sententia mea. Faxit Deus Opt. Max. ut diu rebus humanis intersis, & non nisi consummatis per longam annorum seriem Doctrinæ & Sapientiæ monumentis in Cœlum abeas. Vale VIR ILLUSTRISIME mihique fave. Scripsi Bernæ VII. Iduum Septembbris, MDCCCL.

EXERCITATIO
HISTORICO-CRITICA
DE TESSERIS
BADÆ HELVETIORUM
ERUTIS.

ARGUMENTUM.

§. I. **Q**uestio tractanda proponitur, atque Tesseræ illæ breviter describuntur. §. II. Badenses Tesseræ non in illa terra natæ, sed arte fuisse factæ, prima ratio adfertur. §. III. Objectio eorum, qui ad lusum naturæ decurrunt, confutatur. §. IV. Tesseræ illas esse ossæas ex analysi chymicæ probatur. §. V. Alia adhuc ratio, quod in illa terra produci non potuerint, producitur. §. VI. Nova objectio, quæ pro naturali Tesserarum Badensium productione à quibusdam allegatur, etiam confutatur. §. VII. Aliæ adhuc objectiones examinantur & confelluntur. §. VIII. Objectio de corporibus naturâ suâ cubiforinibus examini subjicitur. §. IX. Quæstio, an Tesseræ ex ossibus factæ per tantum temporis spatium in terra perdurare potuerint, solvitur. §. X. Origo Tesserarum ad tempora Romanorum referenda est. §. XI. Thermæ Badenses sunt antiquissimæ, ibique thermæ olim conditæ, in quibus pro consuetudine Romanorum Tesseris ludebatur. §. XII. Antiquitas Thermanarum Badensium ex Tacito probatur.
§. XIII.

§. XIII. Locus Taciti illustratur. §. XIV. Antiqua Inscriptio de templo Isidis profertur. §. XV. De cultu Isidis differitur. §. XVI. Rationes, quare Badæ templum Isidi fuerit positum exponuntur. §. XVII. Balneum publicum, quod hodie S. Verenæ nomen habet, olim Isidi consecratum, probatur. §. XVIII. Quis fuerit ille Annius Magianus, conditor templi Isidis, differitur. §. XIX. Reliqua antiqui lapidis exponuntur. §. XX. Antiquitates locorum in confiniis Badæ exponuntur. §. XXI. De Vindonissæ prisco splendore quædam afferuntur. §. XXII. Tabernas lusorias sæpius frisse destructas probatur. §. XXIII. De Tesseris Tiguri & Certiaci inventis differitur. §. XXIV. Objectionibus quibusdam occurritur.

§. I.

Vetus est quæstio, & multorum agitata disputationibus, ad quam originem & ætatem Tesseræ, Badæ Helvetiorum erutæ deferendæ sint: Hoc equidem pro certo non constat, quonam tempore & à quo in eo loco, ubi hodieum adhuc passim tesseræ eruuntur, primo fuerint inventæ; hoc autem satis certum & definitum, jam ante centum & quod excurrit annos, in eodem illo loco, qui hodieum adhuc *Tesserrum pratum* vocatur, tesseras suisse inventas. Sunt autem illæ Tesseræ lusoriæ hodiernis in omnibus similes, cubum vel hexaedrum exhibentes, hac tamen distinctione notabiles, quod paucæ ad illam magnitudinem accedant, quæ nostro tempore tesseris lusorii à tesserarum confectoribus tribui solet, quod optime notavit Cl. *Johannes Scheuchzerus*, in erudita de Tesseris Badensibus dissertatione *Tempe Helvet.* Tom. VI. p. 368. in qua autem id tantum sibi probandum proposuit, tesseras illas artis, non naturæ opus esse; Fecit autem id Vir spectatissimus, ut vulgarem & ineptam multorum opinionem, esse illas tesseras naturæ per varias formas se se exhibentis lusum, destrueret, quod etiam à Viro Cl. præstitum, ut nemo sanus ad hanc dehinc delabi possit sententiam, naturam ope sua ad tesserarum productionem aliquid contulisse. De illarum autem magnitudine ita differit Vir modo laudatus, §. VI. *Et quidem, quod earum spectat magnitudinem, notandum, quod plerumque tesseræ illæ duas lineas Parisinas, quarum duodecim pollicem unum regium recte conficiunt, longitudine, latitudine & altitudine non excedant.*

Obiter

Obiter autem hoc loco monendum, quod tales tesseræ lusoriæ non tantum Badæ Helvetiorum, sed etiam Tiguri; in loco edito, tiliis consito, ubi quondam Romanorum situm erat castellum, & Certiaci, qui vicus est tribus leucis Bada distans, & hodienum *Zurzach* denominatur, fuerint repertæ, hac tamen adhibita distinctione, quod Badæ longe major tesserarum copia, quam autem in reliquis duobus locis fuerit inventa. Duo autem in hac exercitatione mihi agenda videntur, & primo quidem docendum, non natura sed arte factas esse Tesseras diversis in locis detectas, & posthæc usus & origo illarum ex antiquitate investiganda erit.

§. II.

Si jam in rationes inquiramus, quæ nos non tantum persuadere, sed evictis rationibus certos reddere possunt, tesseras illas arte quadam olim fuisse paratas, plurima habebimus, quæ crassi erroris omnes convincunt, qui indoceta credulitate se induci passi sunt, naturæ viribus tesseras in terra natas fuisse: Atque generalis quidem hæc est, quod in omnibus naturâ concretis corporibus tanta ubique compareat in forma & magnitudine discrepantia, ut licet ex eadem materia sint formata, inter mille tamen duo inveniri non possint, quæ in omnibus eandem servent & exhibeant formam, & plenariam similitudinem: Dudum etiam à Physicæ doctribus observatum, in ingenti congerie lapillorum ex eodem monte vel terra profunda eruptorum, qui tamen ex eodem terræ succo in duos corpus coaluerunt, duos inveniri non posse,

ean-

eandem formam & magnitudinem referentes ; Hæc ut in lapidibus aliisque ex terræ succis productis corporibus vera sunt , ita certe etiam vera esse in omnibus herbis , arboribus & plantis , dudum comprobarunt doctrinæ naturæ doctores & antistites , ita ut non tantum omnes arbores & frutices ejusdem speciei diversam exhibeant formam , qua ab aliis ejusdem speciei possunt distingui , sed quod ne in eadem arbore duo folia inveniri possint , sibi in omnibus perfecte similia : Cum autem hæc dudum omnium Physicorum consensu sint comprobata , ratio nulla inveniri potest , quare terræ aliquo succo tanta tesserarum produci posset copia , in qua vel acutissimus ne minimam quidem detegere posset diversitatem & discepantiam .

§. III.

Ut autem generalis hæc , contra formatiōnem tesserarum observatio quibusdam ad sententiam nostram stabilendam , non satis valida videri possit , pluribus adhuc aliis , iisque certis argumentis exhibebimus , ad artem , nullatenus autem ad naturam , hac in re decurrentem esse . Damus equidem , plura erui è terra , quæ formæ & structuræ raritate se nobis commendant , ut sunt conchæ , cornua , atque conchylia variij generis , qualia in Cimeliarchæis naturæ curiosorum inveniuntur plurima : Sed eadem hæc nobis facta objectio talis est , ut nostram de tesseris Badensibus confirmet sententiam : quis enim est , qui ex his omnibus duos lapides videat sibi in omnibus æquales ? Et licet ponamus , rem

esse possibilem, naturam posse tales cubos formare plurimos & fere inumeros, sibi in omnibus æquales; quis est qui simul afferere audeat, naturam non cubos tantum hosce vel tesseras tam affabre similes formasse, sed etiam puncta ita exactissime signata, ut latus punctula sex exhibens, respondeat lateri uno tantum puncto signato, & latus quinque numeros signans ex adverso latere habeat duo, atque illud quod quatuor inscripta habet puncta in opposito referat tria, ut id in tesseras priscis & hodiernis observatur? Hinc certe exigua in rebus naturalibus opus est cognitione & experientia, ut cognoscamus artificis manu factas atque paratas fuisse tesseras istas Badenses, si enim ad examen chymicum vocentur, suam produnt naturam & substantiam, prunis enim ardentibus injectæ, ingratum place odorem statim emitunt, qualem ossa omnia igni injectæ edere solent: hinc experimento facto, duæ acerræ in duabus conclavibus prunis ardentibus munitæ, hoc plurimis adstantibus comprobarunt, cum uni tesserae, alteri autem ossa minuta suere injecta, quæ ab ardentibus prunis combusta, similem per omnia fætorem emiserant, aberat omnis odor sulphureus, qui comparuisset, si è terra natæ fuissent tesserae, aut integræ mansissent, si ex tali materia lapidea fuissent enatæ, qualis illa esse solet, in qua conchæ, vel alii lapides figurati vulgo inveniuntur.

§. IV.

Eandem hanc sententiam suam fecit, ut jam
supra

supra monitum, Vir Celeberr. *Joannes Scheuchzerus* in sua de Tesseris Badens: disquisitione, qui §. XV. hæc habet. „ Proximum nunc est, „ ut in ipsam materiæ tesseras nostras compo- „ nentis naturam & structuram intimius pene- „ trare nitamur, eamque postmodum cum aliis „ analogis conferamus. Hunc in finem, post „ inita multifaria circa tesseras nostras conami- „ na, in illud incidi expediens, ut scilicet tes- „ seras Badenses & Certiacenses quasdam in „ tenuissimas dissecarem lamellas, quas statim „ postea limæ subtilioris adminiculo in tantum „ extenuaveram, ut quasi ex integro diapha- „ næ essent & transparentes, simulque hoc se- „ dulo observavi, ut lamellæ dictæ, seu seg- „ menta cubulorum, una cum foveolarum pla- „ nis, quæ puncta in tesserae constituunt, ad „ manus essent. Has paratas ita lamellas se- „ midiaphanas Microscopii Anglici auxilio ex- „ actius examinaveram, ex quo sequentia didi- „ ceram. 1. Sese conspicienda mihi præbue- „ runt vasa obscurioris seu fusci transparentis „ coloris, non in varios tantum divisa ramif- „ culos, sed & frequentibus anastomosibus, „ sub transversorum canaliculorum, per longitu- „ dinem exorrecta vasa conjungentium, for- „ ma conspicuis, donata. 2. Dicta vasa inter- „ jacebant sub punctulorum obscuriorum, in „ linea recta dispositorum specie sese repræsen- „ tantes fibræ, substantiam ipsam lamellarum „ constituentes, quarum puncta dicta nihil a- „ liud esse videbantur, quam filamentorum sub- „ tilissimorum vario in se mutuo flexu intorto- „ rum admodum exigui minuti globuli, &

„ quod probe notandum, 3. Conspectui se pro-
 „ debant etiam harum tum fibrarum ipsarum, tum
 „ præcipue vasorum & canaliculorum circa fora-
 „ mina interruptio, ita ut speciatim illa vasorum
 „ seu canaliculorum interruptio, seu per transver-
 „ sum à foraminibus facta sectio, non uno, sed plu-
 „ ribus etiam locis conspiceretur: unde conclu-
 „ seram, totam structuram nulli alii convenire
 „ potius, quam illi posse, quod per circulans
 „ quoddam, & per ejus substantiam internam
 „ fluidum nutritur, & cum ex chymica re-
 „ solutione tesseras & ossa esse ejusdem naturæ
 „ corpus probetur manifestum videbatur, tesseras
 „ ex ossibus esse factas. Hoc autem examine
 „ nondum acquiescebam, comparatis ideo ossi-
 „ bus bovinis eandem institui operationem,
 „ quam cum tesseras Badensibus absolveram,
 „ quo facto eadem se prodebat structura, dis-
 „ positio, fibræ, canaliculi & alia, quæ in tesse-
 „ ris observaveram, ex quo tandem firmiter
 „ concludebam, cum dispositione, natura, odo-
 „ re & omnibus reliquis accidentibus Tesserae &
 „ ossa sibi responderent, Tesseras Badenses esse
 „ osseas.

§. V.

Ex iis quæ modo dicta sunt, haud dubie
 patet, crassius errare eos, qui non arti, sed
 naturæ, Tesseras illas, quæ vel Badæ vel Certiaci
 suèrè ex terra eratæ, tribuere vellent. Hoc au-
 tem loco non omittendum aliud adhuc argu-
 mentum, sententiam nostram satis confirmans,
 quod Vir Cl. Joannes Scheuchzerus etiam recte
 notavit, idque petendum ex natura terræ, in
 qua

qua istæ Tesseræ vel Badæ vel Certiaci inveniuntur; illa enim terra non est ex illo genere, quam vel Physici vel Chymici *virgineam* vocant: per terram virgineam autem intelligunt tales, quæ in statu suo naturali inde à longissima annorum serie intacta mansit, ut nec à loco suo mota, nec aliis rebus permixta fuerit, & in qua sola mineralia, omnisque generis lapides etiam figurati nascuntur: de hac autem illud affirmari neutquam potest, quia in eodem loco, in quo tesseræ eruuntur, nummi, nulli, variaque instrumenta ferrea, temporum lapsu magnam partem ærugine exesa inveniuntut: his accedunt frusta lateris cocti & alia, quæ fidem certam faciunt, terram illam in eum locum ex parte esse congestam, aut ædium ruinis permixtam, quæ ideo ad procreationem lapidum figuratorum, qui ex terræ succis producuntur, plane censenda est inhabilis.

§. VI.

Brevissimis jam verbis rationes exposuimus, quibus inducti audacter arti, non autem naturæ, tribuimus tesseras omnes, hactenus in quibusdam Helvetiæ nostræ locis inventas, cumque illas artificiales esse statuimus, nobis etiam assensum lectoris cujusque facile promittimus. Nec certe nos movet quorundam hominum objectione, qui ex eo, quod in monte Legerio, qui non procul Badâ distat, petrificata inveniantur, argumentum petunt, & exinde concludunt, quod eadem terra, quæ variæ generis testacea lapidea producere potuit, has etiam Tesseras in-

siu suo fovere & ad illam formam & magnitudinem, quâ comparent, provehere potuerit. Hoc equidem argumentum speciosum hominibus naturæ rerum, variorumque lapidum in ea inventorum ignaris videri potest: quòd si autem omnes lapides figuratos probè examinemus, tantam diversitatem statim animadvertisimus, ut statim ex eodem hoc argumento concludere liceat, istas Tesseræ à natura neutiquam esse productas, cùm omnes isti lapides forma & magnitudine differant, ut in ingenti multitudine vix decem sibi in omnibus similes invenias, cùm autem Tesseræ Badenses & Certiacenses forma & magnitudine non discrepent, concludimus, falli omnes, qui ex testaceis & aliis petrificatis ad Tesseræ consequentias nectere vellent: Quibus accedunt punctula in omnibus tesseris ita, ut jam supra dictum fuit, notata, ut ad effectus vel vires naturæ illam formationem neutiquam recensere possimus. His observationibus addenda & hæc, in doctrina naturæ rerum fundata, quod ubique locorum petrificata participant de terra ea generante, hoc est, quòd terra, in qua variis generis lapides figurati inveniuntur, sit homogenea lapidibus in ea inventis: cùm autem nec Badæ Helvetiorum, nec Certiaci ulla plane inveniri possit terræ, in qua Tesseræ inveniuntur, cum ipsis Tesseris affinitas, iterum concludimus, circumiacentem illam terram ad illas Tesseræ producendas idoneam non esse. His, quæ à nobis dicta sunt addendum adhuc argumentum non levis ponderis, ex Celeb. Scheuchzeri dissert. saepius citata, Temp. Helvet. Tom. VI. pag. 393. cuius verba hæc sunt. „ Altera proin etiam cir-
 „ cum-

„ cumstantia ad examen vocanda, illa est, quā
 „ sit, ut in omnibus Tesseris hucusque repertis
 „ puncta seu foveolæ, quibus earundem sig-
 „ nantur hedræ, eodem semper ordine signen-
 „ tur; Cur punctulum unitatem designans sem-
 „ per est in plani medio, cur alia diagonaliter,
 „ & numerus quaternarius in quatuor plani an-
 „ gulis, & quinarius eo semper ordine, quem
 „ antiqui *Quincuncem* vocant? hujus certe dis-
 „ positionis punctorum in Tesseris ratio nullibi
 „ quam in artificis, hæc ita disponentis, arbitrio
 „ quærenda est.

§: VII.

Ut autem sententia nostra, Tesseras illas arti, nullatenus autem naturæ ludenti adscribens, ab omni, quæ formari posset, difficultate libereatur, objectionibus quibusdam occurrentum erit. Prima quidem illorum est, qui ex quibusdam tesseris, vel Badæ vel Certiaci inventis, non quidem figura vel magnitudine, sed punctorum notatione diversis, contra sententiam nostram argumentum petunt; inventæ quippe sunt Tesseræ, quæ ex uno tantum latere fuere signatæ, aut ubi diversæ signandi regulæ fuere observatæ, cum numerus senarius bis, & quidem in planis sibi oppositis, similiter numerus binarius, ternarius & quaternarius eodem modo expressi conspiciuntur. Quam tenue autem præsidium hæc diversitas iis suppeditet, qui pro naturali tessera-rum productione pugnant, quilibet videt, cui vel parum mens sana est. Habebant veteres diversos ludendi modos, tesseras diversimode signa-

tas, ludebant talis & tesseris, & licet à Criticis
hactenus lis confecta non sit, quænam fuerit
differentia inter Talos & Tesseræ, hoc tamen sa-
tis determinatum, tesseræ sex habuisse latera
punctulis notata, talos pauciora, ut post viden-
dum; Cùm ideo numeri in quibusdam, licet
paucissimis tesseris, ita sint notati, ut artificis
manum optime exhibeant, qui diverso modo
signatas exhibere voluit, potius concludimus,
firmari hoc modo sententiam nostram. Si Tesse-
ræ quædam, modo inordinato, punctula sua ex-
perimentia invenirentur, si tesseræ majores & mi-
nores eruerentur, si nondullæ plane imperfec-
tæ, aut à natura tantum inchoatæ fuissent de-
tectæ, aliquod adhuc præsidium sibi fingere pos-
sent, qui ad naturæ vires in hac re decurrunt:
cùm autem omnia hæc neutiquam observen-
tur, iterum concludimus, soli artifici humano,
neutiquam autem naturæ magistræ, Tesseræ
Badenses tribuendas esse. Fuerunt equidem,
qui contenderant, inventas fuisse tesseræ nullis
plane punctis notatas; ego autem, qui ex lon-
go jam tempore accuratius ad hæc attendebam,
& Tesseræ Badenses in diversis Helvetiæ Cime-
liarchæis expositas inspexi, talem autem, nullis
punctis notatam hactenus nondum vidi, &
quod si forsitan aliquis aliquam exhibeat, ego
fraudi tribuerem talem Tesseram, cum res sit sa-
tis certa, fuisse homines in vicinia loci illius,
ubi Tesseræ Badenses inveniuntur habitantes,
qui imposturæ quæstum exercebant, & Tesseræ
supposititias pro veris venditabant, atque in tan-
tum excrevit apud homines, qui simpliciores vi-
dentur, dolus & versutia, ut pueri peregrè ad-
ven.

ventantes, in locum illum, ubi Tesseræ sæpe inveniuntur dederent, atque capreolō aut ligo ne terram foderent, atque dum terram manibus excutiebant, num forsan Tesseræ in illa latitarent, ore conclusas Tesseræ emittebant, terraque subito confricabant, atque adstantibus divendebant, hinc etiam omnes propemodum, qui Badæ de Tesseris inquirunt, inveniunt equidem pueros, aut alios levioris conditionis homines, qui venales offerunt, sed spurias & suppositicias, quæ ab illis tantum, qui longiori usu veras a spuriis secernunt, dignoscuntur.

§. VIII.

Sed nondum ab omni difficultate liberata est assertio nostra, qui enim ad naturæ vires haec in re decurrunt, opponunt nobis corpora quædam cubiformia, atque hanc nobis exhibent objectionem. Si inveniuntur in natura rerum & corporibus in terra natis, corpora cubiformia, tum etiam est possibile, naturam illas Tesseræ, formam cubicam præ se ferentes, formare & producere potuisse, sed experientia teste, inveniuntur talia corpora, hinc etiam est verisimile, has Tesseræ eodem plane modo in terra produci potuisse. Ad hanc autem objectionem facilis est responsio, quam ex parte etiam exhibuit doctiss. *Scheuchzerus*, §. XXVII. dissert. supra citatâ. Dicendum ideo, dari omnino corpora cubiformia, naturæ viribus producta, qualia sunt salia culinaria, quæ vel ex rupibus salinis decisa, vel in aqua primò soluta, & dein per coctionem & evaporationem inspissata formam cubicam ex-

hibent. Sunt pyritæ, ex quibus Sulphur coquitur, qui in frustula comminuti, formam cubicam exhibent; Est tandem lapis specularis, quem alii glaciem Mariæ vocant, & cuius major est in Helvetia copia, qui etiam ad formam cubicam proxime accedit: Sed hæc omnia hypothesis & sententiam nostram non evertunt, cum res sit extra omnem dubitationem & controversiam posita, quod omnia hæc corpora, regularem formam cubicam non exhibeant, quemadmodum Cristalli, ex montibus Helvetiæ eruti, formam equidem sexangularem, sed nunquam plane secundum regulas Geometricas perfectam conspiciendam præbent. Sed demus huic objectioni omne pondus, nihil tamen ea contra nos probat, quamprimum puncta tam concinno & perpetuo ordine Tesseris insculpta inspicimus, hinc certe audacter concludimus, quod si equidem invenirentur Tesseræ ea forma, quâ Badenses se nobis conspiciendas præbent, pro quarum naturali formatione plurima pugnarent argumenta, quod tamen ad artem recurrendum foret, quamprimum puncta eo ordine in illis notata comparerent, quo se in Tesseris Badensibus offerunt, atque hoc omnibus tam manifeste se probat, ut nobis commune omnium Physicorum suffragium in hac re promittere possumus.

§. IX.

Ad ultimam tandem provehimur objectiōnem, ut assertum nostrum ab omni difficultate ita liberetur, ut nullus remaneat scrupulus, quem

quem adhuc illi proponunt, qui pertinaciter naturæ ludenti adscribere vellent, quod ad solam artem transferendum est. Objiciunt, rem non esse probabilem, Tesseras ex ossibus paratas per tantum temporis spatium in terra perdurare potuisse. Sed facilis ad hæc est responsio, cùm animadvertisimus, inveniri in urnis sepulchralibus & cryptis ossa hominum, quæ per plurima secula in terra servata fuere, cum tamen res sit certa, quod ossa hominum propter ingentem Salis volatilis copiam, ut id experimento chymico satis constat, citius putrefactione consumantur, quam autem durissima ossa bovina, ex quibus Tesseræ Badenses constant; Cumque artifices ad Tesseras conficiendas talia adhibuerint ossa, quæ erant nitida atque probe compacta, nihil obstat, quominus Tesseræ illæ per longissimum tempus in terra perdurare potuerint, præsertim si in talem terram inciderint, quæ nullis particulis acidis, quibus corpora facile corroduntur, erat corrupta: sunt enim quædam terræ genera, quæ per plurima secula res omnis generis incorruptas servant; sunt alia, quæ brevi tempore quidquid concludunt in pulverem redigunt & consumunt. Observandum præterea, quod ex inspectione tesserarum, quæ diversum colorem exhibent, cùm quædam sint subfuscæ, aliæ ad viriditatem accedentes, colligi possit, illas tesserarum ab artifice colore aut vernice aliquo suis obducas: Quis autem est, qui nesciat, quod corpora, colore vel vernice poros occludente & putrefactionem avertente obiecta, longe diutius conserventur, quam autem si nuda terræ tradantur? Hanc nostram conjecturam firmat Tesserarum diversa conditio

ditio, cum quædam novissime ex terra erutæ non suam tantum antiquitatem prodant, sed etiam temporis lapsu ita cariosæ factæ sint, ut durius digitis compressæ in pulverem abeant; aliæ autem corpus duriusculum servant, & aëri expositæ iterum indurescunt. Recte etiam circa hæc notavit Vir jam supra laudatus, quod ossa eò longius in terra perdurare possint, quò magis in se continent particulas pingues, oleaginosas & gelatinosas, quæ non facile alios succos terræ admittunt, quia se à corpore cui inhærent non facile separant, ac ne quis de hac re dubitet, addendum, quod experimento constet, ossa diutius cocta, quæ ideo suam pinguedinem & oleaginositatem perdunt, citius in terra in pulverem converti, quam illa, quæ suam servant naturam & pinguedinem, hinc etiam ossa in agros & prata conjecta, pluviis & solis radiis exposita, paucorum annorum lapsu corroduntur, cum è contra alia, quæ in terra nullam mutationem patiuntur, & in eodem semper statu perdurant, suam naturam & duritiem constanter servant, quod certum, vel innumeris exemplis probari posset; Certissimum autem hujus asserti testimonium nobis exhibent ossa, aliaque corpora, quæ petrificata vocantur, hoc est cortice aliquo lapideo involuta, quia omne corpus quomagis ab aëre & pluvia est remotum, eo diutius etiam in statu suo primævo conservatur.

§. X.

Satis jam, quantum quidem nobis videatur, probatum & evictum est, errare eos, qui
Tesse-

Tesseras Badenses vel Certiacenses motibus naturæ per Tesseras ludenti adscribere vellent: Ad alteram nunc devolvimur dissertationis nostræ partem, quâ ætas, usus & occasio istarum Tesserarum inquirenda erit: Hac autem in re diffcilior se nobis exhibet investigatio, dabimus autem operam, ut in re dubia ea erudito lectori proponamus, quæ aliquo antiquitatis fundamento possunt firmari. Posita jam hac prima veritate, tesseras esse artificiales, prima se offert quæstio, cum hic apparatus lusorius haud dubie ad alearem lusum quondam fuerit adhibitus, ad quamnam ætatem istarum Tesserarum origo referenda sit? Ego autem ad tempora Romanorum ascendere, quibus Cæsares Rhenum imperii limites posuere, non vereor, plurima enim mihi suadent, quorum ratio modo ex historia & antiquitate exhibenda erit: exstructas olim fuisse Badæ Helvetiorum & Certiaci tabernas lusorias, ab hominibus rituum Romanorum non ignaris: Atque Badæ quidem longe majores & abundantiores fuisse exstructas, Certiaci pauciores, admodum est verisimile, quia Badæ longè major Tesserarum copia majorique in spatio quam Certaci fuit inventa: ne ergo lectorem morer, dicam quæ auguror, exstructas fuisse circa tempora Augusti ab ipsis Romanis tabernas lusorias in gratiam eorum qui thermis Badensibus utebantur, illasque olim subversas & dirutas, de novo tamen iterum ædificatas & ad posteriorem ætatem, quam Helvetia à Barbaris gentibus fuit vastata, fuisse conservatas; Ut autem hæc nostra hypothesis fiat probabilis, primò mos Romanorum de thermis &

Iude

Iudo aleari exponendus est, hisque præmissis probandum erit, thermas Badenses à Romanis non tantum fuisse excultas, sed ad splendorem & magnificentiam exstructas, quæ si probata erunt, liberum erit erudito lectori de nostra sententia ferre judicium.

§. XI.

Usus thermarum est antiquissimus, (& quantum ex veterum scriptorum memoria colligimus, Græci, qui liberiori vivendi rationi præ reliquis gentibus indulgebant, thermarum usum non tantum introduxisse, sed etiam in deliciis habuisse videntur, idque colligimus ex Homero; qui Ulyxis mollem & delicatam vivendi rationem describens, ait eum inter convivia, citharœdos, choros & balnea calida vixisse, *Odyss. Lib. VIII. 248.*

Α' εὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη, κιθαρίς τε, χοροί τε
Εἰματα τ' ἐξημοιβά, λοετρά τε θερμαὶ καὶ έυναι.

*Semperque nobis convivium gratum, citharaque &
chori,
Et vestes mutatoriae, lavacraque calida & cubilia.*

Transiit autem a Græcis ad Romanos cum artibus & scientia liberior vivendi modus, atque balnea ex imitatione Græcorum tantopere in deliciis habita, ut potissimum fere mollis & liberoris vitae partem constituerent, & in tantum excrevit apud Romanos effusa in omne genus deliciarum licentia, ut Cæsares splendidissimas thermas non in urbe tantum, sed etiam in pro-

vincīis extruerent, eaque populo gratuito exhiberent, in majus autem sese diffundebat luxuria, cum locupletiores in ædibus privatis sua haberent balnea, quibus pro consuetudine vitæ mollissimæ utebantur, & ne quid effusæ deesset mollitiæ, adjecta thermarum ædificiis Xysta ad exercitia, Porticus, in quibus athletarum velitationes conspiciebantur, parabantur Hypocausta, in quibus ante & post balnei usum commode se reponebant, qui thermis utebantur, Caldaria, Frigidaria, Tepidaria, sive loca, in quibus unus quisque pro arbitrio, aqua calida, frigida aut tepida uti potuit, Diætæ, sive cœnacula, in quibus prandebant & cœnabant, Elæothesia, sive cubicula in quibus post lavationem à balneatoribus ungebantur, nec his erant contenti, adstruebant hinc Sphæristeria, Conisteria, aliaque loca, ne in publicis illis thermis voluptati & effusæ luxuriæ dicatis, aliquid deesset, quo unusquisque pro lubitu non modo tempus fallere, sed genio suo ad satietatem usque indulgere posset: cumque Tesserarum ludus Romanis fuerit per vulgatus & familiaris, conjectare per se quilibet potest, ludum alearum in thermis ubique fuisse communissimum, cum eo tempore Tesserae ludere non pro re licita tantum, sed honesta pro omnis ætatis & conditionis hominibus apud priscos fuerit habitum, cum alii ludi aleares inter res turpes reponerentur, hinc aleatores, ut honestum aliquod nomen affectarent, se Tessarios vocabant, quod notavit Jac. Cujacins Observat. Lib. IX. cap. 28. Oper. Tom. III. pag. 239. Lenticulum aleæ condemnatum Cicero quasi infamem notat, aleatorum nomen infame censebatur,

propter

propter quod se Tesserios appellari malunt, inter quos tamen, ut Marcellinus scribit XXXVIII. tantum differt, quantum inter fures & latrones. De veterum verò thermarum splendore pluribus disserere, esset actum agere, fecit id præter alios Bartholomæus Marlianus in topographia urbis Romæ, Lib. IV. cap. 7. Thesaur. Græviani de Antiq. Rom. Tom. III. pag. 136. Quam communis autem fuerit apud Romanos talis & Tesseris ludendi consuetudo, nos plurima docent scriptorum Classicorum loca, quæ excutere nostrum non est. Ipse Augustus hoc ludo delectabatur, ut nos docet Sueton. in vita Augusti cap. 71. ubi epistolam Cæsaris ad Tiberium exhibet; Cœnavi, ait, mi Tiberi cum iisdem; Accesserunt convivæ Vinicius & Silvius pater; Inter cœnam lusimus yegorixwæc, & heri & hodie, talis enim jactatis, ut quisque canem vel senionem miserat, in singulos talos singulos denarios in medium conferebat, quos tollebat universos, qui Venerem jecerat. Hunc verò locum pro sua quam habebat in humanioribus literis eruditione explanavit Casaubonus, cuius verba damus. Lusus quem describit Augustus is est, quem Græci πλεισθολίνδα nominarant. Ludebatur talis & Tesseris. Talis ita ludebatur; quatuor talos vel ex auro factos, aut argento, aut ebore vel ex ossibus animalium in fritillum conjiciebant, eoque concusso super tabulam fundebant. Talorum πλώσεις, hoc est varietates; quos jactu casuque exhiberent, erant numero triginta quinque, id enim observatum à veteribus aleæ magistris, non posse ultra eum numerum diversas species exhiberi jactu quocunque quatuor talorum; dico talorum, nam in tesseris plures conspectus diversi reperi-
riri

riri possunt; Ratio diversitatis est, quia plures sunt πτώσεις Tesseræ quam Tali: Hic quatuor tantum habet partes, quibus insistat & incumbat, cum ab utraque longitudinis sue extremitate rotundetur; illæ sex, ut hæc optime docet ἀυτολία. Has talorum πτώσεις Græci ajunt, ἐξ ἑβδομαδας κατ' ἀντιθετον συνημένας fuisse, hoc est puncta vel numeros habuisse sic dispositos, ut qui in oppositis duobus lateribus essent juncti, semper efficerent septem, ἀντέκειτο γὰς ajunt, μονὰς καὶ ἑξάς, εἰτα τριὰς καὶ τετράς, hoc est, in oppositis lateribus sibi respondebant sex & unum, dein tria & quatuor, in Tesserais amplius fuerunt duæς καὶ πεντάς, duo & quinque: In eandem cum Casabonno sententiam abit Celebr. Bernardus de Montfaucon Antiquitatum Tom. III. parte secunda, p. 334. qui hæc habet. Tesseræ apud veteres eadem pene forma erant, qua hodienum sunt, ut ex iis, quas proferimus liquet. Modum vero atque regulas apud priscos in talorum & Tesserarum ludo receptas prolixè describit Pollux in Onomast. Lib. IX. cap. 7. Sect. 97. & sequentibus, ad quem lectorem, cui volupe erit hæc nosse, remittimus. Tesseræ non manu nuda in tabulam lusoriam, in qua calculi erant positi, emittebant, sed eo plane quo hodie modo pixidi injectas effundebant, quæ Horatio Pyrgus, aliis Fritillus vocabatur, sic enim Juvenalis Sat. XIV. 5.

*Si damnosa senem juvat alea, ludit & hæres
Bullatus, parvoque eadem movet arma fritillo.*

Ad quæ Scholastes; Fritillus pixis cornea, qui φίμως dicitur Græcè, apud antiquos in cornu mittebant Tesseræ, moventesque fundebant. Et de his Tom. VII. V opti-

optime Hadrian. Junius in Nomenclat. ad hanc vocem. *Fritillus Juvenali, Horatio pyrgus, Persio orca, turricula Martiali vocatur, & est vasculum illud aleatorum, infundibuli speciem repræsentans, per quod aleæ jaciuntur ad evitandam imposituram, cuius adbuc inter aleatores usus est apud Italos.* Quæ verò fuerit differentia inter Tesseras & Talos, jam palam est ex iis, quæ ex Caſaubono adduximus, hoc tamen incertum, an duo illa latera talorum, in quibus numeri vel puncta non erant signata, fuerint rotunda aut cava, aut oblonga, ut quidam vellent. Disquisitionem instituit Matth. Raderus in Comment. ad Martial. Epigr. Lib. IV. 14. Nostrum non est his minutis immorari, qui enim magno labore in talia inquirunt, quæ non sunt tantum incerta, sed nullius ponderis, mihi ineptire videntur, & similes pueris, quos videmus equitantes in arundine longa.

§. XII.

Probatum jam, quanta fieri potuit brevitate, ludum Tesserarum Romanis quondam suis se familiarissimum, atque ejus præsertim usum fuisse in locis quæ delectationis gratia erant frequentata. Ulterius jam progrediendum, atque probandum, omnia suadere, fuisse in iis locis, ubi hodienum Tesseræ inveniuntur quondam tabernas lusorias, quibus destructis Tesseræ illæ unæ cum apparatu aleatorio fuere deperditæ & terræ mandatæ: Hoc autem contigisse jam ante tempora Tiberii nos docet C. Tacitus, thermatum Badensium mentionem faciens, Histor. Lib. I.

cap.

cap. 67. *Direptus longa pace in modum municipii instructus locus, ameno salubrium aquarum usu frequens.* Quis est jam, qui dubitet thermas Badenses illo jam tempore fuisse egregie ædificiis ornatas, & ab hominibus in vicinia habitantibus frequentatas, inter quos erant Cives urbis Vindonissæ, quæ non nisi duabus leucis à thermis distat, & quæ olim, ut ex ruderibus colligimus, erat magna & splendida. His accedebant milites Romani, ex Legione XI. & XXI. quæ Vindonissæ, ut præsca marmora satis probant, castra sua habebant. Colligimus id etiam ex alia Inscriptione, quæ hodie adhuc in pago urbi Badæ vicino in muro turris templi videtur. Hæc omnia sigillatim considerata, nos certos reddunt, non errare eos, qui afferunt, majorem olim fuisse thermarum Badensium splendorem & magnificentiam quam hodie, magnumque fuisse jam primo fere Cæsarum Romanorum tempore illarum thermarum usum & celebritatem, & in quas cum dominatione & imperio Romani mores, leges, consuetudines & vivendi rationes fuere introductæ & excultæ, atque hæc omnia, si liquidius à nobis fuerint probata, fidem certam nobis dabunt, originem Tesserarum Badensium esse antiquissimam.

§. XIII.

Primo quidem loco testimonium Taciti, de thermarum Badensium statu antiquissimo paulo accuratius examinandum est, ex eo enim certifimus, illum locum ante tempora Othonis & Vitellii amplis & egregiis ædificiis fuisse exorna-

tum, multa enim nobis de prisco splendore illius
urbis declarant verba Taciti, jam suprà nobis
citata, cum ait; *Direptus longa pace in modum mu-*
nicipii extrus locus; Nec certe hæc verba de
alia quacunque Helvetiorum urbe, quam de
urbe Bada, thermis Helveticis adjacente, intelli-
gi possunt, quia Tacitus subjungit, quod ille lo-
cus sit salubrium aquarum usu frequens: ratio au-
tem hæc est, quia nullæ thermæ in Helvetia na-
tura calidæ inveniuntur, quæ olim urbem ali-
quam sibi adjacentem habuerint, quam istæ Ba-
denses: Norunt enim omnes, quibus Helvetia
vel parum nota est, quod tria Helvetiæ loca
thermis natura calidis gaudeant, sunt enim aquæ
Valesianæ, Favarienses & Badenses de quibus
sermo est: quis autem est, qui nesciat, quod
thermæ in Valesia, quæ Leucenses vocantur, ad
radices montis fere inaccessi sitæ sint, ubi
nullum urbis vestigium, nec suspicio ulla, quod
prisco tempore urbs aliqua ibi extorta fuerit.
De thermis autem Favariensibus, quas alii etiam
Piperinas vocant, ineptum esset cogitare tem-
pore Romanorum in modum municipii suisse
exornatas, cum in loco rupium asperitate fere
inaccesso ebulliant, ut vix spatum inveniri po-
tuerit, ad commodum hospitium thermis illis
uti volentibus parandum. Ut autem sensus ver-
borum Taciti eo magis sit apertus, dicendum
est, municipia suisse Civitates à populo Ro-
mano in munerum civilium Societatem recep-
tas, quæ separatam à Romanis Rempublicam
habebant, ut id docet *Everard. Otto, de Ædilib.*
Municipior. & Coloniar. cap. i. p. m. 13. Li-
cet autem municipia non unius tantum fuerint
gene-

generis, ut id prolixè, & magno eruditionis apparatus ut solet exponit illustris Ezech. Spanheimius, Legatus regius, *Orbis Romani* pag. 72. & seqq. Nihilominus tamen concludimus, tantam olim fuisse claritatem hujus civitatis, ut non minore ædium nitore & elegantia fuerit splendida, quam si municipii Jure à Romanis fuisse illustrata, hoc enim in more positum erat, ut Civitates in numerum Municipiorum receptæ, in honorem populi Romani mœniis, turribus munitis, templis atque egregiis ædibus exornarentur, id autem etiam factum esse Badæ, nos non tantum verba Taciti docent, sed & loci situs, thermarum salubritas, & variæ antiquitates priscique splendoris rudera nos abunde docent, ut mox videbimus. Juvabat nitorem urbis hominum in hunc locum confluentium multitudo & communis de aquarum salubritate per totam Helvetiam fama, ut id satis significant verba Taciti, qui diserte ait, quod hic locus *salubrium aquarum usu fuerit frequens*. Inventæ etiam prope urbem & thermas antiquitates plurimæ, Pateræ antiquæ, Animalia ex ære fusa, ad cultum quorundam numinum, quibus hæc animalia erant sacra, spectantia, Numismata antiqua, Gemmæ, antiquas imagines & figuræ exhibentes. Palmarium antiquitatis urbis testimoniū nobis exhibet antiqua Inscriptio, quæ ad nostra usque tempora illæsa in muro turris templi pagi Wettingensis asservatur, ex qua colligere possumus thermas Badenses olim Isidi fuisse consecratas, quam jam, cum ad nostrum institutum non leve conferat pondus, paulo accuratius examinare est animus.

§. XIV.

Splendidissimum, quod hodienum adhuc extat antiquitatis thermarum Badensium testimonium nobis exhibet hæc Inscriptio, quam jam ante aliquot annos à nobis descriptam exhibemus.

DEÆ ISIDI TEMPLUM A SOLO
L. ANUSIUS MAGIANUS
DE SUO POSUIT VIR AQUENSIS B
AD CUJUS TEMPLI ORNAMENTA
ALPINIA ALPINULA CONJUX
ET PEREGRINA FIL--XC DEDE
RUNT. L. D. D. VICANORUM.

Hunc autem lapidem eo lubentius orbi erudito exponimus, quia *Francis. Guillimannus*, laudatus alias rerum Helveticarum Scriptor, ut & ipse *Janus Gruterus* in Thes. Inscript. pag. LXXXII. egregium hoc monumentum nobis mutilum reliquerunt. De hujus lapidis antiquitate nullum jam dubium, hoc autem pro certo determinari non potest, quo Cæsare regnante illud templum, cuius frontispicio hic lapis erat insertus, fuerit positum; at hoc saltem certum priorum Cæsarum tempore illud factum fuisse, quia plane nulla occurunt monumenta in plurimis antiquis inscriptionibus, quæ ad nostra transierunt tempora, ex quibus colligere possumus, quod posteriorum Cæsarum magna terræ Helveticæ cura fuerit, aut quod ædificia publica declinante Imperio Romano in Helvetia fuerint posita. De cultu autem Isidis multa dicere instituti nostri non est, pauca ideo, quæ ad rem faciunt dixisse sufficiet.

§. XV

§. XV.

Isidem fuisse Ægyptiorum Numen res est notissima, Romani autem hanc Deam cum aliis Ægyptiorum Idolis Romam transtulerunt, ut hoc modo voluntatem & amicitiam Ægyptiorum, qui ad vesaniam usque superstitioni erant, sibi conciliarent, probat id nobis *Lucanus Pharsal.* VIII. 831.

*Nos in templo tuam Romana recepimus Istim,
Semideosque canes & sifra jubentia luctus,
Et quem tu plangens hominem testaris Osirim.*

Cultus vero Isidis apud Germanos erat antiquissimus, teste *Tacito de Morib. Germanor.* cap. 9. *Pars Sueorum & Isidi sacrificat, unde causa & origo peregrino sacro parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum Liburnæ figuratum, docet aduentam religionem.* Fuerunt autem in Germania quædam loca, ubi quondam haec Ægyptiorum Dea fuit culta, ut nos docet eruditus Taciti de moribus Germanorum Commentator *Andreas Althamerus*, p. m. 116: cuius verba haec sunt:

„ Isidem, Jovis Ægyptii Regis filiam, Deorum „ honores consecutam, Auctores scribunt, quod „ multis beneficiis homines donaverit, unde in „ templo Vulcani apud Memphis Ægypti se- „ pulta fertur. Leges etiam statuisse, & propter- „ ea Thesmophoram appellatam, præterea plu- „ rima invenisse medicamenta, medicæque arti „ multum contulisse asseverant, quemadmo- „ dum copiosissime *Diodor. Siculus* Lib. 1. affir- „ mat. Hanc Isidem Suevos coluisse *Tacitus* „ narrat, & sunt qui prodant, Isenacum Tor-

„ ringiae urbem, quæ non procul ab Horrisono
 „ monte, qui vulgo Hafelberg vocatur, sita est,
 „ ab Iside invenisse nomen, nec inepta conjectu-
 „ ra est, quod Suevi, Isidis cultores, antiquitus
 „ non procul ab Isenace habitarint. Isidem
 „ etiam Augustæ veneratam Peutingerus affir-
 „ mat, & eo loco, ubi nunc sit Civitatis Præ-
 „ torium, *der Isenberg*, hoc est mons Isidis,
 „ templum quondam habuisse, nam verisimile
 „ est Suevos, postquam in Rhetiam immigrar-
 „ runt, Augustæ, Deæ Isidi templum & sacra
 „ instituisse “. Licet autem hæc, quæ vir doc-
 tus protulit, omnimodam probationem veritatis
 historicæ non habeant, hoc tamen verissimum,
 ea omnes probabilitatis partes secum ferre, quia
 alia insuper adsunt testimonia, quæ nobis satis
 declarant, cultum Isidis apud Germanos olim
 fuisse receptum, ut id ex antiquis monumentis
 & lapidibus probat *Aventinus*, de Annalib. Bo-
 jorum Lib. II. Qua verò ratione cultus Isidis
 apud Badenses olim fuerit introductus, difficile
 non est definire, cum omnia suadeant, cultum
 Isidis post subactam Germaniam & Helvetiam,
 à Romanis ipsis fuisse in has Provincias transla-
 tum, tota enim Inscriptio, quam præ manibus
 habemus, nobis probat L. Anusium Magianum
 aut Romanum fuisse, aut saltem linguae, morum.
 que Romanorum atque rituum callentissimum.

§. XVI.

Ut autem ad Isidem, de qua sermo est redea-
 mus, dicendum est, rationes plurimas fuisse,
 quare ejus cultus apud Badenses potius, quam
 numi.

numinis **cujuscunque** ex ingenti illo fictorum
Deorum numero in loco thermarum suscipere-
tur, erat enim illa Medicinæ Dea, corporis hu-
mani conservatix, aquarum & hinc etiam na-
vigatorium Præses & Dominæ, hinc hominibus
visum reddere, vel malos etiam lumine privare
credebatur, testem habemus Juvenalem Sat. III. 93.

*Decernat quodcunque volet de corpore nostro
Isis, & irato feriat mea lumina fistro:
Dummodo vel cæcus teneam, quos abnego nummos.*

Hujus vero numinis virtutes & potentiam ex opi-
nione veterum erudite nobis describit Gisb. Cu-
perus in Harpocrate p. 157. qui hæc habet. Dia-
dor: *Siculus Lib. I. narrat, Ægyptios tradere, Isis*
multa pharmaca invenisse, & iatrogenis èpis nūns με-
γάλν εμπειρίαν hoc est, medicæ artis magnam ex-
perientiam habuisse, sanatione hominum maxime gau-
dere, & in somnis manifestam numinis sui præsentiam
exhibere, ægrotisque remedia contra morbos dare, mul-
tosque à medicis relictos ab ea salutem accepisse, adeo
ut mirum nequaquam sit, eam SALUTAREM vocari
in antiquo lapide apud Gruterum, & P. Quinctium
pro salute filii sui votum suscepisse Isidi, Serapidi, alias
que huic Deæ ex monitu dona dedisse. De Iside ve-
ro, & ejus in corpora humana potestate & me-
dendi potentia, nihil manifestius loco Tibulli, Lib.
I. Eleg. 3. 27. ubi Deliam suam ita alloquitur.

*Quid tua nunc Isis mihi, Delia; Quid mihi prosunt?
Illa tua toties æra repulsa manu?
Quidve, piè dum sacra colis, pureve lavari
Te memini, & puro succubuisse toro?*

*Nunc Dea, nunc succurre mihi, nam posse mederi
Picta docet templis multa tabella tuis.*

Ad quæ Clariss. Janus Brouckhusius, eruditus Tibulli Commentator multa docta observat, sed hac quidem in parte, quantum quidem mihi videtur, errat quod pictas Isidis tabellas, de quibus Tibullus, potius referat ad eos, qui ex naufragio aut periculosa navigatione fuere salvati, quam autem de iis, qui ope Isidis pristinæ sanitati fuisse redditi. Verum equidem, Isidem fuisse navigantium numen non minus quam Neptunus, Castor, Pollux aliique, sed potior tamen ejus virtus in tutela corporis humani, hinc plurima exempla, ex quibus ipse Doctiss. Brouckhusius in notis quædam attulit: ægrotantes Isidi pro salute vota fecisse & persolvisse notum est, hinc Isis SALUTARIS dicta in antiquis monumentis, à Sponio productis, ut hæc uberior probantur in Johannis Poleni Supplem. Thesauri Antiquitt. Tom. II. pag. 274. Observandum præterea, quod prisci tantam de hoc numine existimationem conceperint, ut omnem cœlestem potentiam ad solam Isidem transtulerint, indeque Apulejus Lib.XI. eam rerum naturæ parentem, elementorum omnium Dominam, initialem seculorum progeniem, & summam Numinum vocat. Hoc magis adhuc probat antiqua inscriptio apud Gruterum p. LXXXII. à Pighio & Gudio Capuæ descripta, quæ hæc est.

TE. TIBI.

UNA. QUÆ.

ES. OMNIA.

DEA. ISIS.

ARRIUS. BAL.

BINUS. V. C.

Ex his, jam quidem manifestum satis est, quæ fuerit ratio, quare Isis apud Badenses quondam templum cultumque publicum habuerit, nec certe thermis magis conveniens Numen tutelare ex ingenti Idolorum numero seligi potuisset, omnia enim ex vana & superstitione gentilium opinione Isis ea possidebat attributa, quæ ad numen salutiferum, ad quod ægroti in thermis sanitatem sperantes decurrerent, requirebantur.

§. XVII.

Hæc quæ jam dicta sunt magis adhuc probantur ex Columna quæ hodie adhuc extat in balneo publico, pauperibus destinato, quod Sanctæ Verenæ nomen habet, in qua imago cum lucerna videtur, & quæ ut ajunt Sanctæ Verenæ imaginem exhibet, quæ autem, si probe inspiciatur, Isidem eo plane modo, quo à priscis fuerat depicta, repræsentat, illa enim manu dextra sitellam, sinistra vero pectinem gerit. Non runt autem omnes, qui vel modicam veterum rituum cognitionem habent, plurimas Isidis imagines occurrere, quæ eadem hac forma Isidem nobis demonstrant, atque duas hujus formæ nobis exhibet æri incisas *Gisb. Cuperus in Harpo-crate*, pag. 46. Quæ autem fuerit ratio, quare gentiles Isidem cum situla, qua veteres ad aquam portandam communiter utebantur, depictam coluerint, nobis exponit *Servius ad Æneid. Lib. VIII. v. 696.* qui hæc habet. *Isis autem est Genius Ægypti, qui per fistri motum quod gerit in dextra, Nili accessus recessusque significat, per sitellam quam altera manus retinet, ostendit affluentiam aquarum.*

rum. Dudum etiam observarunt Viri eruditissimi, situlam commune gestamen Isidis fuisse, ut hoc modo potentia ejus in aquas & fontes promiscue omnes, medicinales præsertim, hominibus sanitatem reddentes, significaretur: quod autem in altera manu pectinem gerat, mirum non est, quia mulieribus, pompam Isidis celebrantibus commune & solenne erat, pectines, qui inter Isidis ornamenta recensebantur, manu gestare, cujus rei testis est Apulejus Lib. XI. hanc pompam Isiacam describens. Inter has oblationes ludicas popularium, quæ passim vagabantur, jam sospitricis Deæ peculiaris pompa moliebatur; Mulieres candido splendentes amicimine, verno florentes coramine, qua sacer incedebat comitatus, solum sternebant flosculis, aliæque nittibus speculis venienti Deæ obvium commonstrarent obsequium, & quæ pectines eburneos ferentes, natum atque appexum crinium regalium fingerent. Hæc quæ a nobis dicta sunt confirmat Laurent. Pignorius in Mensæ Isiacæ expositione, pag. 10. Isidis cultus per totum fere terrarum orbem erat diffusus; idque propter manifestas, ut credebant, morborum curationes, quod etiam ex parte patet ex nummo æneo Claudi Imperatoris, in quo Isis cum sisiro & situla manifeste exhibetur cum inscriptione **SALUS AUG.** Adhæc navigantium tintela credebatur: qua in parte commune imperium habebat cum Venere & Minerva, ut id probat Vir Ampliss. & Celeberr. Jac. Phil. d'Orville in eruditissimo commentar. in Charitonis Aphrodis. Narrat: Amator. pag. 688. Isidem vero cum Venere cœlesti unam eandemque facit Apulejus Lib. XI. ideo eam ita alloquitur, *tu cœlestis Venus, quæ primis*

*primis rerum exordiis sexuum diversitatem generato amo-
re sociasti. Conspicitur nocturno tempore lampas
columnæ appensa, quæ quantum auguror etiam
ex antiquitate gentili ortum habet, Isidem enim
veteres nocturnis colebant lampadibus, ut id pro-
bat Fr. Fortunatus Schaccus, Thesaur. Antiq. cap.
1. p. m. 23. Locus etiam insignis occurrit apud
Callimachum Epigr. LIII. p. m. 227. ubi Pamphilum
introducit Agoranacti poëtæ statuam ponentem:*

Τῆς Αγορανάκτος με λέγε, Ξένε, πάμικον ὅντως
Αγκεῖσθαι νίνης μάρτυρα τε Ροδία
Πάμφιλον, όπου ἐν ἔρωτι δεδαυμένον. ήμισυ δ' ὄπτας
Ισχάδη καὶ λύχνοις Ισιδος ἐιδόμενον.

*Dic me hospes positum esse victoriæ Agoranactis
Rhodii testem vere comicum
Pamphilum, non in amore ambustum : dimidium
vero conspicitur
Caricæ & lucernis Isidis simile.*

Quomodo vero cultus Isidis fuerit abrogatus, eique in cultu & honore successerit Sancta Venera, fœmina haud dubie pia & benefica, facile est colligere, cum satis constet, plurima fana & facella olim in honorem Numinum posita, post ejectam & abrogatam gentilem Idololatriam sanctis viris & mulieribus, invalescente Religione Christiana, fuisse dedicata, cujus rei exempla produci possent plurima, si hoc jam agendum esset.

§. XVIII.

Templum Isidis à solo extruxit *L. Anusius Magianus*, atque de suo posuit ; Ita moris erat apud

apud Romanos nomina eorum scribere, qui prius impensis templa Deorum aut alia ædificia extruxerant, quis autem fuerit ille L. ANUSIUS MAGIANUS, res est incerta, illum autem Romanum fuisse, mihi videtur veritati consentaneum, cum tria habeat nomina, qui honoriorum Romanorum mos erat, secundum illud *Ausonii*, *Eidyll. XI.* 80.

Tres equitum turmæ, tria nomina nobiliorum.

Occurrit etiam nomen, pronomen & cognomen hujus viri saepius in antiquis lapidibus; Lucium enim fuisse communissimum apud Romanos pronomen, probatione non indiget, & pervulgare fuisse Anusium vocari, lapides probant, Magianus etiam quidam occurrit apud *Gruterum Inscript.* pag. CXCV.

P. POMPONIUS CORNELIANUS
ET JULIA MAGIA CUM
JULIANO ET MAGIANO
FILIIS
A SOLO REFECERUNT.

Hoc tamen obiter observandum; nomen Magiani in Badensi inscriptione cognominis loco positum esse, quod in hoc monumento à Grutero exhibito pronominis vicem habet, quod autem apud priscos saepius factum est, hinc recte observarunt viri docti, quod saepius eadem vox & nominis & pronominis vicem sustinuerit, sed haec satis nota. Majorem verò disquisitionem exigit quæstio, quæ sit vera significatio verborum VIR AQUENSIS B. Sunt qui ex hoc Viro Aquensi Civem Badensem faciunt, quo autem id fiat

fun-

damento, ego equidem non video, nec certe commoda nobis occurunt apud antiquos auctores loca, quæ hanc conjecturam probent: potius mihi fit probabile, hunc Magianum inspectorem thermarum publicarum fuisse, cum res sit notissima apud omnes, qui ad principia veterum auctorum ascenderunt, quod nomen *Viri* locis aut officiis præpositum ubique dignitatem significet, ut id etiam satis probat *Vossius* ad hanc vocem, hinc admodum est verisimile, hunc Magianum fuisse inspectorem & curatorem thermarum publicarum: notum enim Romanos certas quasdam leges habuisse, ad omnem ordinem & decentiam in balneis publicis observandam, hinc exempli gratia vir qui thermas mulieribus destinatas violenter intrasset, capite plectebatur, ut id refert *Sam. Pitiscus* in *Lex. antiq. Rom.* Tom. III. pag. 832. Res est etiam notissima, quod hodienum adhuc in omnibus illis locis, ubi thermæ publicæ à plurimis hominibus frequentatæ inveniuntur, judices & curatores publici sint constituti, qui id agunt, ut unus quisque tranquille vivat, & ad sanitatem restituendam commode illis possit uti: habebant etiam Romani ubique in thermis publicis, thermarum curatores quibus cura & custodia earum erat concreta. Hæc quæ breviter dicta sunt pondus accipiunt ex eo, quod hic L. Anusius Magianus in honorem Isidis templum posuit, quia enim Isis erat Dea tutelaris thermarum Badensium, omnia suadent, hunc Magianum sacra Isidis curasse, ejusque cultum eo quo conveniebat modo secundum superstitionem gentilem sua auctoritate per Sacerdotes promovisse. Duplici ideo munere

munere functus fuisse videtur, sacro & politico, quorum primum consistebat auctoritate in homines thermis utentes, alterum in administratione sacrorum Isiacorum. Conjecturam nostram de Magiano & ejus apud thermas dignitate & auctoritate magis confirmat antiqua Inscriptio, quæ ante paucos adhuc annos Badæ in muro templi conspiciebatur, & quæ haud dubie ab illius loci incolis, politorum litterarum equidem ignaris, adhuc asservatur, quam refert *Gruterus* in corpore *Inscription.* pag. CCLXVII. ut & Vir Clariss. Dn. *Louis de Bochart.* in Historia Antiquæ Helvetiæ pag. 123. quæ Reipublicæ Aquensis mentionem facit, illam autem exhibere operæ pretium videtur.

M. AURELIO
ANTONINO CÆS.
IMP. DESTINATO
M. L. SEPTIMI
SEVERI PERTINACIS
AUG. FILIO
RESP. AQU.

Multis forsan mirum videri potest, urbem Badam Rempublicam vocari, sed mirari desinent cum animadverterint non municipia tantum, sed etiam majores civitates olim à Romanis vocatas fuisse Respublicas, cujos rei exempla forsan centum ex antiquis marmoribus producere liceret; si probatione opus esset: Rem totam brevissimis verbis explicat Vir illustris *Ezech. Spanheimius* Orbis Rom. pag. 105. cujus verba hæc sunt. Respublicæ à Romanis appellatae omnes id genus civitates,

ses, seu municipia, quibus nempe, ut de iis Græci
ajunt, πολιτεῖαι, sui nempe juris & magistratus mu-
nicipalis libertas erat à Romanis relicta. Obicem
aliquem tandem ponit adjecta lit. B. quæ quan-
tum auguror significat *vivus*, hoc est *vivus fecit*,
solebant autem veteres sæpiissime adjicere, an ta-
lia ædificia homines vivi, an vero post mortem
ex testamento ædificari voluerint, sic etiam æta-
tis annos sæpe lit. B. pro V. notabant, sicque
bixit pro vixit scribebant, quia B. promiscue pro
V. ponere moris erat, ut hoc sati notum iis,
qui veterum monumenta vel parum evolverunt,
qui autem de his ambigit, is facile apud anti-
quitatum Scriptores dubio suo liberabitur.

§. XIX.

Ad ultimam nunc partem Inscriptionis no-
stræ. ventum est, qua declaratur, quòd *Alpinia*
Alpinula conjux, & *Peregrina filia* denarios cen-
tum ad templi Isidis ornamenta contulerint. Hoc
loco non opus est docere, quod hæc Sigla. X
apud antiquos denarium significet, summam au-
tem ex pretio hodierno computabit, qui volet.
Alpiniam Alpinulam fuisse Magiani conjugem,
Inscriptio manifeste probat, Alpinulam aliquam
etiam nobis ostendit antiqua Inscriptio, quæ ad-
huc videtur Aventici, quæ erat Deæ Aventiæ,
hoc est Deæ tutelaris Aventici, (quæ urbs teste
Tacito olim erat caput Helvetiorum,) Sacerdos,
quæ hæc est, eam referente Cl. Wildio in Apolog.
Aventici pag. 222.

JULIA APLINULA HIC JACEO
INFELICIS PATRIS INFELIX PROLES
Tom. VII. X DEÆ

DEÆ AVENT. SACERDOS
EXORARE PATRIS NECEM NON POTUI
MALE MORI IPSI IN FATIS ERAT.

Si conjecturæ locus, hæc Alpinula aut soror aut ex eadem saltem familia oriunda erat cum illa quæ Magiani uxor fuit, de hoc vero unusquisque pro arbitrio judicabit: Quæ autem fuerit hæc *Peregrina* non plane incertum, *Filia* vocatur, hoc est innupta, erat vero nomen muliebre quod apud veteres sæpius occurrit, cujus rei testimonia ex *Grutero* & *Muratorio* adduci possent plurima, si hoc agendum foret: Filiam eam fuisse Magiani plurima suadent. Suppeditavit verò Alpinula cum Peregrina, quæ ad ornamenta templi Isidis erant necessaria, erant autem plurima, quæ ad ornamenta templorum Isidis requirebantur. Palmarium erat Sistrum, quo Isidis Sacerdotes diversos sonos ciebant, quale ex veterum monumentis nobis elegantissimum exhibuit *Laur. Pignorius* in *Mensæ Iiacæ* expositione p. 67. Erant præterea uestes variæ, quibus Sacerdotes Isidis pro acclivio vel declivio Lunæ amiciebantur; Luna autem plena existente & fulgorem suum emittente, albis amicti uestibus comparebant, secundum illud *Apuleji Lib. XI.* ubi de Sacerdotibus Isidis hæc habet. Sed *antistites sacrorum, proceres illi, qui candido linteami ne cinctum pectorale adusque vestigia stricti conspicuntur*: Luna autem deficiente nigris induebantur uestibus, atque tum, quantum suspicor, atrati sacra faciebant, luctum hoc modo ob Lunæ absentiā præ se ferentes, de quibus dicere nostrum non est, fecit id doctiss. *Steph. le Moine* in *Dissert. Epistolica ad Cuperum de Mellenaphoris*. Ad orna-

menta

menta templi Isidis etiam spectabant *Vela Isiaca*
vel *Pepla Isidis*, de quibus *Claudianus* in *Eutrop.*
Lib. I. 356.

-- *Et quidquid inane*

Nutrit in Isiacis, quæ pingitur India Velis.

Ad quem locum plurima ad manus essent, quæ notari & afferri possent, si hoc jam agendum foret, quædam jam occupavit *Cuperus* in Harpo-crate. p. 260., sed magnificum spicilegium reliquit hunc campum ingredientibus. Locus autem ubi templum Isidis poneretur *Datus Decreto Vicanorum*, quod literæ L. D. D. VICANORUM facile indicant. Per Vicanos intelligendos esse homines in Vico habitantes, nemo est qui dubitet, cum incertum sit annon forsitan extra urbem hoc templum fuerit ædificatum, & ad cuius constructionem vici proxime adjacentes locum aliquem commodum & opportunum donabant.

§. XX.

Ea quæ jam ex antiquis Lapidibus paulo prolixius à nobis fuere allata, eo fine huc transfrenda videbantur, ut thermarum Badensium antiquitas & splendor prisci temporis exponeretur. Pauca jam remanent, quæ ad scopum eundem faciunt, ut ulterius adhuc hujus loci celebritas & ex ea postmodum moris Romani Tesseris ludi consuetudo probari possit. Juvabant frequentiam thermarum Badensium Civitates quædam & Vici adjacentes, quarum incolæ haud dubie frequentius istis thermis utebantur, accedebant insuper Legiones quædam Romanæ in illis confiniis castra sua habentes. Locus proximus erat *Vicus Gabinii*, qui hodie *Gebistorff* vocatur, hunc pagum quondam Vicum Gabi-

nii vocatum fuisse nos quædam antiqua Latina
Diplomata docent, & qui haud dubie à quodam
Gabinio, Romano Cive, fuerat in loco illo amœ-
nissimo ad confluentiam Arolæ, Ursæ & Limagi
sito extractus & exornatus: fuisse autem illum Vi-
cum ædibus ornatum & à Romanis habitatum nos
convincunt antiqui Lapidæ, quorum unus in mu-
ro templi videtur, quem lectori exhibemus.

M. MAL. MI. OB. MAL.

C. AUS. VERONA. MIL. LEG. XI. C. P. F.
ET. MARCI. MODESTI. ANNORUM XXXIII.

EX TESTAMENTO. H. F. C.

LENIUS. SECUNDUS.

QUINTUS ROMANUS VERECUNDUS

H. S. E.

Occurrunt autem quædam in hac Inscriptione,
quæ legentibus non statim clara fiunt & obvia,
ego autem totam Inscriptionem, salva tamen do-
ctiorum sententia, ita legendam existimo. *Mar-
cus Malius, Miles, obiit, Marci Auli Libertus.
Cajus Ausonius Verona, Miles Legionis undecimæ,
Claudiæ, Piæ, Fidelis, & Marci Modesti, anno-
rum XXXIII. ex testamento bæredes fieri curarunt,
Lenius secundus, Quintus Romanus Verecundus hic
situs est.* Fuerunt qui ex tribus litteris C. P. F.
legerent Coloniæ, Piæ, Flavie, hanc autem no-
stram harum siglarum explicationem, qua legi-
mus, Claudiæ, Piæ, Fidelis, firmat alia Inscriptio
apud Gruterum, quæ hujus Legionis undecimæ
mentionem facit, pag. CIX.

GENIO CENT.

A. SERGIUS. A. F.

SULPITIUS MIL. LEG.

XI. CLAUD. PIÆ. FIDEL.

SACR.

Habebat autem una quæque Legio suum epitheton & elogium, hinc Legio prima, *Adjutrix, Minervia & Parthica dicta.* Secunda etiam *Adjutrix, Italica & Trajana Fortis;* Tertia, *Augusta, Cyrenaica, Flavia & Gallica.* Quarta, *Flavia, Gallica, Gemina Martia Victrix.* Quinta, *Alauda & Macedonica.* Sexta, *Antoniniana, Firma, Pia & Fidelis.* Septima, *Gemina ut & Pia & Fidelis* non minus ac XI. appellata fuit. Reliquas transeo, cum ad omnes descendere nostri instituti ratio non permittat. Post compendium literarum C. P. F. sequitur alia Sigla, lapsu temporis oblitterata, quæ an *Centuriam* vel voculam copulativam ET denotet, mihi hactenus satis incertum, sed hoc sensum totius Inscriptionis non impedit. Ultimæ tres literæ H. S. E. aliquando denotant, *Hoc signum erexit,* frequentius verò in antiquis marmoribus, *Hic situs est,* erat verò hæc consueta veterum formula, ut id productis variis exemplis probat Vir in explicatione veterum Inscriptionum doctiss. J. G. Hagenbuchius in Epistolis Epigraphicis pag. 485. Alia insuper occurrit in eodem Vico Inscriptio, quæ anno hujus seculi primo à rustico eo ipso loco, ubi Ursæ Arolæ se jungit cum Urna sepulchrali, quam Lapis cum Inscriptione tegebat, fuit inventa, & quam piæ memoriæ Pater meus ab interitu vindicatam muro ædium pastoralium inseri curavit, quæ hæc est.

M. CLAUDIO HYMNO

MEDICO LEG. XXI.

CLAUDIÆ QUIETÆ EJUS
ATTICUS PATRONUS.

Notandum verò quod nomen *Hymni* cum aliquo scriptioris compendio expressum sit, quod

autem ad rem nostram nil consert , hinc quidam *Humno* legendum putarunt ; sed perperam , quia distincte τὸ Y literæ H. superimpositum legitur , nec facile exempla proferri possent , quibus probaretur , quod vox *Humnus* apud Romanos vel nominis vel pronominis aut etiam cognominis vice vel loco fuerit adhibita : sunt autem loca plurima in antiquis Inscriptionibus , quæ nos certos reddunt , quod plures nomine *Hymni* apud Romanos fuerint compellati , quod ex Gruteri Thesauro Inscriptionum & aliis abunde probari posset , si hoc assertum probatione indigeret . Qua verò occasione Legio XXI. in illas oras devenerit nobis aperte exponit Tacitus Histor. Lib. I. cap. 67.

*Plus prædæ & sanguinis Cæcina hausit ; Irritaverant turbidum ingenium Helvetii , Gallica gens , olim armis virisque , mox memoria nominis clara , de cæde Galbae ignari , & Vitelli Imperium abnuentes ; Initium belli fuit avaritia & festinatio unæ & vicesimæ Legionis , rapuerant pecuniam missam in stipendium Castelli , quod olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur ; ægrè id passi Helvetii , interceptis epistolis , quæ nomine Germanici exercitus ad Pannonicas Legiones ferebantur , centuriones & quosdam milites in custodia retinebant . Cæcina belli avidus , proximam culpam , antequam penteret , ultum ibat ; mota prope castra , vastati agri , di-reptus longa pace in modum municipii exstructus locus , ameno salubrium aquarum usu frequens . Quodnam autem fuerit illud Castellum , de quo Tacitus , & quod Helvetii suis militibus atque stipendiis tuebantur , altum apud Taciti Commentatores silentium : mihi autem omnia suadent suisse illud , aut Castellum ipsum Badense quod ad nostram usque ætatem *Arx antiqua* vocatur , aut illud Castellum quod erat fortalitium urbis Vindonissæ , hodie adhuc*

adhuc rudera ostendens, quod etiam ad hunc usque diem *Altenburg*, hoc est prisca Arx cognominatur, in cuius mœniorum proximitate cottidie adhuc nummi Romani eruuntur. Novi equidem fuisse quosdam, veteris Historiæ non satis peritos, qui putarunt, Arcem Habsburgicam illam esse, quæ ab Altenburg passibus bis mille distat, & quæ in Vindonissæ erat extremitate, sed eos errare norunt omnes, qui posteriorum temporum annales evolverunt, cum res sit satis certa, arcem Habsburgicam posterioris esse ætatis, hinc ipse fatetur domus Habsburgicæ encomiastes *Francisc. Guillimannus* de vera Origin. Domus Austriae Lib. II. cap. 2. Altenburgum, cuius rudera hodienum adhuc in confinio urbis Brugæ videntur, olim fuisse Castrum antiquissimæ urbis Vindonissæ, de qua jam pauca dicenda.

§. XXI.

Vico Gabinii, de quo pauca diximus, proxime adjacebat Vindonissa, Urbs olim Helvetiæ post Aventicum maxima, prisca ejus magnitudinem plurima adhuc declarant rudera, variaeque antiquitates ad hoc usque tempus omnium oculis expositæ, & in cuius medio posteriori ævo splendidum Cœnobium, ex morte Alberti Austriae claram, exstructum fuit, & quod hodienum adhuc prisci splendoris monumenta habet, descriptionem satis amplam dedit *Guillimannus* de Rebus Helveticis. Lib. I. cap. 2. *Vindonissæ* ætatem præterquam, quod etiam à Tacito in *Historia* Lib. Lib. IV. cap. 61. & 70. memoratur, & Antonino in itinere, multa testantur, quæ passim eruuntur monumenta, *Inscriptiones*, *Urnæ sepulchrales*, *Nummi aurei*, *argentei*, *aenei*. *Vindonissa* est Statua Mercurii prope integra, præsidiis po-

stea Romanis, Legionis XXI. hac in urbe sedes ordinaria, unde quoque ejus magnitudo clara, oportet enim non parvam fuisse, in qua Legio una pro præsidio consisteret. Loco ubere & opportuno, angulum utriusque confluentis Ursæ & Arolæ complebat, ponte uno, hinc in Sequanos & Rauracos [cujus quidem commoditate remansit oppidum Bruk, ab eo nominatum, Vindonissæ quondam suburbium] altero in Germaniam, recto versus Badam itinere, mittebat. In eam omnis generis mercimonia ex tribus Helvetiæ præcipuis fluminibus, Arula, Ursæ, Limago, qui etiam paulo infra Ursam in Arulam se effundit, partibusque devehit poterant Tigurino, & Aventico. Nec a Rheno magna distantia, passuum enim vix millia septem, ubi Rhenus se Arolæ jungit, & majora ista flumina coëunt in unum, hodie num verò vix pauculæ, quæ vicum efficiunt ædes, si vero ruas adhuc mœniorum ruderæ & fundamenta, longe lateque reperias, sola concamerata, fornices. Et plura idem in Habsburgicis, Lib. II. c. I. de Vindonissa loquens, hæc habet. Nummi omnis generis Imperatorum, quorum temporibus maxime Vindonissa Romanis habita & culta aut rursus reparata, cum hostes evertissent, Neronis, Galbae, Vespasiani, Trajani, Hadriani, Antoninorum, Maximiniani, Constantii, Constantini, Gratiani, Valentis aliorumque. Notandum insuper gemmas antiquas varias vel Cæsarum vel Deorum imagines exhibentes sæpiissime inter pomœria antiquæ urbis inveniri, eruta etiam haud ita pridem in agro Olla ænea nummis, tempore potissimum Constantini cūsis repleta, & in Bibliothecam Bernensem translata, erant autem nummi ænei tantum posteriorum Cæsarum quos vocant moduli minimi. Possent huc referri antiquæ Inscriptiones, quas exhibuit Guillmannus Lib. I. cap.

2. *Plantinus in Helvet.* Antiq. & Nov. pag. 278.
 quas autem, ne forsan lectori fastidium suscitetur,
 omittimus. Ex his verò facile colligi potest, tan-
 tum suisse hominum in locis Badæ Helvetiorum
 proxime adsitis numerum, ut thermæ inde splen-
 dorem & frequentiam acceperint. Accedebat ex
 altera parte Tigurum, urbs antiquissima & splen-
 dida, de cuius verò antiquitate & prisco jam tem-
 pore Romanorum statu dudum à Viris doctissimis
 omnia ea occupata sunt, quæ in hanc rem adferri
 possent: suisse autem eandem illam Civitatem,
 quæ antiquitus *Turicum* dicta erat, probat anti-
 qua Inscriptio in loco urbis edito ante paucos
 annos eruta, quam egregio Commentario illustra-
 vit Vir Cl. J. G. *Hagenbuchius* Epistolar. Epigraph.
 pag. 473. &c.

§. XXII.

Satis jam, quantum quidem auguror, pro-
 batum est, thermas Helvetiorum esse antiquissi-
 mas, atque prisco tempore à Romanis ipsis non
 tantum exultas, & ad genium populi vetricis
 formatas, sed etiam frequentia hominum in lo-
 cis vicinis ad majorem splendorem & famam
 suisse perductas, ex his jam audacter concludi
 posse videtur, non peccare eos, qui assertunt,
 Tesseras Badenses originem habere a tabernis lu-
 soriis antiquissimo jam tempore Badæ Helvetio-
 rum exstructis, quod satis indicant nummi vete-
 res, in iisdem illis locis ubi Tesseræ fuere inven-
 tæ eruti: Ut autem dicam quæ sentio, non uno
 tantum tempore tabernæ illæ lusoriæ ibi fuere
 positæ & exstructæ & postea neglectæ, nec ex
 uno aliquo vel solō casu & eversione ingens ille
 Tesserarum apparatus fuit deperditus & tetræ com-

missus, sed sæpius aleatorum apparatus idem subiit fatum : primum quidem illud est quod nobis Tacitus recenset, quod tempore Othonis & Vitellii contigisse Scriptor gravissimus memorat ; æque verò lethale & funestum sequebatur excidium sub Diocletiano & Maximiniano Imperatoribus , quod ex priscis auctoribus describit *Franciscus Guillimannus*, in Habsburgicis Lib. II. cap. 2. pag. 44. mox ab initio, eo enim tempore prope Vindonissam accidit ingens illud prælium , quod nomine Lingonicæ Victoriæ, ubi omnes Vindonissæ campi strage & ossibus erant operti, apud priscos satis est memorabile. Has vero subversiones subsequebantur plurimæ quibus tota Helvetia à gentibus barbaris & ab omni humanitatis sensu remotis sæpius deleta & vastata fuit , & quis memoret incendia & singularum urbium damna & hostiles eluviones , in quarum enarratione integer libellus vix omnem miseriam & jacturam exponeret ? Quis est, qui ex his non colligat , etiam leves illas Badenses tabernas lusorias varios casus & subversiones subiisse, quæ haud dubie est ratio, cur in eodem illo loco, ubi sæpius Tesseræ fuere inventæ, nummi non antiqui tantum, sed & posteriorum temporum bracteati , qui Gothicam omnino sculturam , & inficeti seculi barbariem secum ferunt, fuerunt inventi , idque probat Vir Cl. Scheuchzerus , qui refert, quod sæpius in illo loco, ubi Tesseræ inveniuntur, simul etiam nummi bracteati eruantur : omnia ergo si conferamus, veritati admodum erit consentaneum dicere, substituisse in eo loco inde à tempore Romanorum ad inferiorem usque ætatem tabernas lusorias in usum

usum vel Civium Badensium, vel eorum, qui thermis salubribus uti voluissent, nec certe vel magno labore vel impensis opus erat, ad casas illas vel dirutas vel exustas iterum restituendas, & quoties illæ vel dirutæ vel collapsæ fuerant, novæ iterum substitutæ, in quas aleatores confluenter, in quibus genio suo indulgerent, aliasque artificio aleatorio argento emungerent.

§. XXIII.

Sat jam probationum ad antiquitatem thermarum Badensium probandam adductæ, remanet ut objectioni, quam forsan nonnulli movere possent, obviam eamus, sunt enim non Tesseræ tantum Badenses, sed inventæ etiam in oppido, quod Scriptoribus mediæ ætatis *Certiacum*, nobis hodie *Zurzach* vocatur, ut & *Tiguri* in monticulo ad *Limagum* sito, qui vulgo der *Lindenhof* nominari consuevit. Sed hic scrupulus difficultatem non habet, atque facile hic nodus solvit, si spectemus, quod uterque horum locorum jam tempore Romanorum fuerit notus & celebris, non equidem in eam concedimus sententiam, qua viri quidam docti putarunt *Certiacum* esse eandem illam urbem quam veteres Forum Tiberii nominarunt; sed *Certiacum* situm esse in confinio urbis quæ Forum Tiberii quondam vocabatur, nullum dubium, atque in hanc etiam sententiam abit *Guillimannus de rebus Helvetior. Lib. I. cap. 3.* cuius verba damus. *Certiacum infra Forum Tiberii ejusdem ruinæ celebravere ex quibus succrevit & nobilitatus est auctore maxime Certo, quodam Viennensi milite, qui forte in oppido antiquo aliquid muneris defungebatur, cuius memoriam in hac inscriptione ejus haeredes consecrarunt.*

M. JUNIO. M. F. VOLT. CERTO.
 DOMO. VIEN. VETERAN.
 MIL. LEG. XIII. GEMINÆ
 CERTUS ET AMIANTUS
 PII. HÆREDES. FECER.

*Ita hæc Inscriptio superioribus annis Certiaci legebatur, nam pars ejus lapidis nunc fracta & perdita. Hoc oppidum esse antiquissimum, res est extra omnem dubitationem posita, an autem ab hoc milite accepit nomen, jam nolo disputare; Guillimanni equidem assertum veritati videtur consentaneum, situm illud fere ad Rheni ripam, hinc nil impedit quominus dicamus, fuisse ibi in vicinia oppidi Romani tabernas aleatorias, in quas varii generis homines ad ludum & compotationes concurrebant, quæ autem eodem forsitan tempore cum Badensibus fuere dejectæ & destructæ: Quæ autem sit origo Tesserarum quæ Tiguri fuere inventæ, non est difficile definire, cum Tigurum sit urbs antiquissima, tempore Romanorum egregie culta, & quondam *Turicum* cognominata, & quilibet per se facile colligere potest, & ibi fuisse tabernas publicas ludo aleari destinatas. Notandum insuper, quod tesserulæ inventæ sint eodem in loco, ubi ante paucos annos antiqua Inscriptio, quæ de vero & antiquo urbis nomine nobis fidem facit, fuit eruta, & quam egregio Commentario illustravit Cl. J. G. *Hagenbuchius* in Epistolis Epigraphicis jam supra laudatis pag. 475. & sequentibus.*

§. XXIV.

Constitueram equidem hīc finem ponere disquisitioni nostræ de Tesseris, sed verbum ad-huc addendum videbatur ad tres quæstiones, quas mihi formari posse sentio. Prima est, qua-

re non etiam in iis locis ubi Tesseræ fuere erutæ, aliquid de reliquo apparatu aleatorio, qui tabulis, fritillis aliisque rebus constabat, fuerit inventum? sed responsio in promptu est; cum enim tabulæ fuerint ligneæ, & fritilli vel lignei, vel ex cornu bubulo facti, colligere per se quilibet potest, hæc brevi temporis lapsu in terra putredine suisse exesa: unica, quantum mihi cognitum est, remansit tabula lusoria marmorea antiqua, quam exhibuit *Gruterus* & postmodum erudita interpretatione illustravit *Salmasius* Commentar. ad Vopisc. Syrac. *Histor Augg. Scriptor.* Tom. II. pag. 751. Altera hæc est, quare veteres usi sint Tesseras ita forma exiguis? Ad hanc brevibus respondendum, veteres non unius generis Tesseras habuisse, locupletiores enim & honoratores argenteis, crystallinis, & eburneis majoribus utebantur, hinc etiam adhibita distinctio inter *tesseras* & *tesserulas*, quam diversitatem notat *Varro* de Re Rustica Lib. III. cap. 5: p. m. 335. Narrat ad tabulam, cum diriberent, quendam deprehensum *tesserulas* conjicientem in loculum, eum ad consulem tractum. Hæc etiam est ratio, quare istæ tesserulæ, quibus abjectæ conditionis homines utebantur, puncta fuerint dictæ, eas autem suisse perexiguas etiam colligimus ex quibusdam locis veterum quæ adduxit *Bulengerus* de Ludis Veterum cap. 58. p. m. 53. Tertia hæc est, an sit verisimile, quod hospites illarum tabernarum lusoriarum tantam Tesserarum secum habuerint copiam, ut ad nostra usque tempora tantus Tesserarum numerus potuerit inventari? Ex parte ad hæc jam responsum, & jam monitum, majorem Tesserarum Badensium, quæ exhibentur & circumferuntur copiam esse

spu.

sputiam & adulterinam, cum autem Tesserarum, quæ Tiguri & Certiaci fuerunt inventæ, numerus sit perexiguus, hæc quæstio de Badenib[us] tantum moveri potest, sufficiens etiam adducta est ratio, quare credamus longe plures omnino fuisse tabernas lusorias Badæ quam autem Tiguri & Certaci, atque colligere quilibet potest, quod hospites illarum tabernarum omnino majorem Tesserarum copiam semper secum habuerint, ut novas semper in locum dispersarum & perditarum illico substituerent, Tesserarum autem pretium erat leve & jactura facilis, ut id colligimus ex Aristophane in Vesp. v. 292. pag. 290 edit. Kuf.

- - - Α'λλ' εἰπὲ
Τί βέλει με πρίασθαι
καλὸν, οὐμαι δέ σ' ερεῖν α-
τραγάλας δῆπεσθεν, ω παῖ.

*Sed dic, quid vis me emere, equidem putem te
velle astragalos, mi puer,*

Ad quæ verba optime commentatur Flor. Christianus, Comici interpres p. 132. *Vile fuisse Tesserarum pretium ex his satis apparebat, quando senex pater puero recusat ficus emere, tanquam rem majoris pretii, quod tamen Athenis erat exiguum, & Tesseras offert, quia adhuc minore constabant pretio.* Ingentem autem quondam copiam Tesserarum paratam & in alia loca deportatam esse ex Ægei maris insula, Siphno dicta, nobis testes sunt auctores. Sed satis de Tesseras, jam manum de Tabula.

T A N T U M.